

**ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKACISI OLIY VA ЎRTA MAHSUS TABLIM
VAZIRLIGI
MINISTERTVO VYSHEGO I SREDNEGO SPETSIALNOGO
OBRAZOVANIYA RESPUBLIKI UZBEKISTAN**

**TASHKENTSKIY GOSUDARSTVENNIY EKONOMICHESKIY
UNIVERSITET**

TOHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

**ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА
МЕНЕЖМЕНТ ВА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИНГ АҲАМИЯТИ**

халқаро илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари тўплами

**Ўзбекистон, Тошкент ш.,
2020 йил 20 май**

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТОМОНИДАН ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ

Илғор Европа Иттифоқи мамлакатлари, Америка Қўшма Штатлари ва бошқа мамлакатларда, кўпчилик ҳолларда «лойиҳавий команда» иштирокчиларининг ҳаракатларини мувофиқлаштириш ва команданинг иш самарадорлигини ошириш учун консорсиумлар ташкил этилади, ишлаб чиқариш, тижорат, молия ва банк кооперацияси тўғрисида муваққат битимлар тузилади. Айрим ҳолларда лойиҳа ташаббускорлари ёки лойиҳавий компания баъзан консорциум таркибида, баъзан ундан ташқарида бўлади ва унга нисбатан буюртмачилар сифатида амал қилади.

Инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш учун баъзан махсус банк консорциумлари ёки банк синдикатлари ташкил этилади. Улар саноат консорциумлари билан бевосита ҳамкорлик қилади. Баъзан буларнинг барчаси аста-секин молия-саноат гуруҳлари ташкил этилишига сабаб бўлади. Бу тузилма барча тарафлар учун фойдалидир. Лойиҳа ижрочилари доим молиявий мададга умид қилиш имкониятига эга бўлади. Банклар эса ўз ресурсларини минимал кредит рисклари билан жойлаштиради.

Инвестицион лойиҳаларни амалга оширишдан манфаатдор бўлган иштирокчиларнинг бундай схемасидан бизнинг мамлакатимизда ҳам муваффақият билан фойдаланиш мумкин. Фақат банк-молия саноат гуруҳлари ўртасида барча ҳуқуқлари ва мажбуриятларини юридик жиҳатдан тўғри белгилаш лозим.

Бироқ лойиҳавий молиялаштириш доирасида қарз олувчининг корхоналари учун қўлланилаётган схеманинг кредит ресурсларини узоқ муддатга, уларни бўлажак даромад ҳисобидан қайтариш имконияти билан олишдан иборат бўлган афзал жиҳатларидан ташқари, муайян камчиликлари ҳам мавжуд. Булар:

- инвестицияларни киритишдан олдинги босқичда лойиҳалашдан олдинги ишлар бўйича харажатларнинг катталиги (техник-иқтисодий асослаш, бизнес-режани тайёрлаш, дастлабки ишларни, масалан, фойдали қазилмалар захираларини аниқлаш, бўлажак лойиҳанинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш билан боғлиқ ва бошқа ишларни бажариш);

- кредитор банк томонидан қарз олувчининг фаолияти устидан анча қатъий (молиявий, маъмурий-тафтиш, ишлаб чиқариш, тижорат) назорат олиб борилиши;

- айрим ҳолларда қарз олувчининг юридик мустақилликни йўқотиш хавфи мавжудлиги (агар кредитор лойиҳа самарали амалга оширилган ҳолда компания аксияларини сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлиши шартномада кўрсатилган бўлса).

Инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш тадбирларини, уларни амалга ошириш билан боғлиқ рискларни кредиторнинг ўз зиммасига олиши нуқтаи назаридан ҳамда қарз олувчи ўз мажбуриятларини белгиланган муддатда бажармаган ҳолда юз бериши мумкин бўлган оқибатларни кўриб чиқишда, жаҳон амалиётида инвестицияларни кредитлаш ва лойиҳавий молиялаштиришнинг қуйидаги шакллари фарқланади:

1. «Классик» (қарз олувчига нисбатан регресс ҳуқуқисиз) шакл. У инвестицион лойиҳани амалга ошириш билан боғлиқ ҳамма рискларни кредитловчи банк ўз зиммасига олишини назарда тутди, шу боис у амалда жуда кам қўлланилади. Бу, энг аввало, қисқа муддатда жуда кўп миқдорда даромад олиш имконини берадиган ва айна вақтда кредит rischi кўрсаткичлари паст бўлган лойиҳалар тақчиллиги билан боғлиқ.

2. Қарз олувчига нисбатан регресс ҳуқуқидан тўла фойдаланиладиган шакл. Бу шаклдан кредиторлар аксарият ҳолларда лойиҳа кўрсаткичларига эришиш мумкин бўлмаган тақдирда ундирувчи қарз олувчининг таъминотига қаратиш имкониятига эга бўлиш учун фойдаланади. Бироқ бунга форс-мажор ҳолатлари юз бериши оқибатида юзага келадиган рисклар ва кўрилиши мумкин бўлган зарарлар киритилмайди, бу рискларни кредитор ўз зиммасига олади. Аммо улар ҳам миллий инвесторларнинг операцияларини сиёсий рисклар ва форс-мажор ҳолатлардан суғурта қилиш бўйича давлат ёки ярим давлат агентликлари иш олиб боровчи давлатларнинг кредиторлари томонидан суғурта қилиниши мумкин.

Юқорида санаб ўтилган шакллар инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш доирасида кредитор ва қарз олувчи ўртасида юзага келувчи муносабатларни янада теранроқ тушуниш ва шартнома шартлари бажарилмаган ҳолда тарафлардан ҳар бирининг мажбуриятларини белгилаш имконини беради. Бизнинг фикримизча, республикаимиз банклари ўзларининг бу соҳадаги технологияларини ишлаб чиқишда чет мамлакатларда тўпланган тажрибадан фаол фойдаланиши лозим. Бироқ бунда улар Ўзбекистон иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятларини, қонунчилик базасида мавжуд фарқларни ҳисобга олиши даркор.

Илғор мамлакатлар методологияси ва амалий иш тажрибасини ўрганиб, бозор иқтисодиёти ривожланган турли мамлакатларнинг кредит муассасалари узоқ муддатли тижорат лойиҳаларини молиялаштиришни ташкил этишда фойдаланадиган умумий схема мавжуд, деган хулосага келиш мумкин. Хорижий банklar томонидан молиялаштириш технологиясида лойиҳаларнинг амалдаги самарадорлигини баҳолашга алоҳида эътибор берилади. Бу ерда улар қўйилмаларнинг самарадорлигини баҳолаш имконини берувчи рентабелликнинг ички нормаси, даромаддорлик индекси, келтирилган (дисконтланган) соф фойда каби айрим молиявий кўрсаткичлардан фойдаланади.

Бундан ташқари бу ерда иштирокчи лойиҳанинг молиявий жиҳатдан мустаҳкамлигини аниқлаш ҳам муҳим роль ўйнайди. Инвестицион лойиҳаларни банklar томонидан кредитлаш борасидаги жаҳон амалиётида

ўтган асрнинг 80-йилларида коэффициентнинг қуйи чегараси 2 (200 %) даражасида ўрнатилган эди. XX аср 90 йилларининг охирида жаҳон бозорида корпоратив мижозлар ўртасида лойиҳавий молиялаштириш билан боғлиқ хизматларга талабнинг анча катталиги мазкур коэффитцент 130 % даражасигача пасайишига сабаб бўлди. Ўз-ўзидан равшанки, ҳар бир муайян ҳолда бу коэффициент, шу жумладан, банк қабул қилган рисклар миқдорида қараб, ўртача коэффициент миқдоридан анча фарқ қилиши мумкин.

Одатдаги кредитлашда бўлганидек, инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда ҳам банк кредит ресурсларини берганлик учун ундирадиган фоиз ставкасининг миқдори ва кредитлар бўйича қарзни узиш графиги келишилади. Мазкур хизмат турини кўрсатиш борасидаги жаҳон амалиётига кўра, баъзан бу ерда мақсадли фоиз методи қўлланилиши мумкин. Масалан; банк, қарздор мижоз ўз қарзини қайтариши учун унинг ҳисобварағига тушган жами пуллардан қайд этилган (махсус мўлжалланган) фоиз (масалан, 70 % миқдорида) йўналтирилишини талаб қилиши мумкин. Мазкур кўрсаткич белгиланган даражадан пасайган ҳолда мақсадли фоиз 100 %гача оширилиши мумкин.

Хорижий банкларнинг амалий иш тажрибасини таҳлил қилар эканмиз, улар лойиҳанинг амалга оширилиши устидан жорий молиявий назорат олиб боришга катта эътибор беришларини ҳам қайд этиб ўтиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Айрим ҳолларда бу вазифани кредит муассасасининг ўзи, айрим ҳолларда эса назорат функцияларини амалга ошириш учун таклиф қилинадиган махсус компания бажариши мумкин. Баъзан шу мақсадда банк ёки унинг номидан ва унинг топшириғига кўра махсус компания қарз олувчи билан лойиҳани амалга ошириш тўғрисида махсус битим тузади.

Бу битим комплекс кредит шартномасининг ажралмас қисми ҳисобланади. Қарз олувчи (дебитор)нинг мажбуриятларига келсак, улар орасида ишларнинг бориши, имзоланаётган контрактлар, лойиҳани амалга оширишга тўсқинлик қилаётган ҳолатлар, қурилиш, техника, экология нормалари ва бошқа нормаларга, шунингдек, техник ҳужжатларнинг шартлари ва талабларига риоя қилиниши тўғрисида мунтазам ҳисобот бериш энг муҳим мажбуриятлар ҳисобланиши мумкин.

Лойиҳани молиялаштириш ва инвестицион кредитлаш, узоқ муддатли молиялаштиришнинг турлари сифатида, хорижий институциявий инвесторлар ва кредит муассасаларининг иштирок этишини назарда тутиши мумкин бўлса-да, қарз олувчи-мижознинг кредитор билан ўзаро муносабатлари технологияси айти ҳолда анъанавий ўзаро ҳамкорлик ва алоқалар схемасидан (яъни лойиҳанинг барча иштирокчилари бир мамлакат резидентлари бўлган ҳолатдан) кам фарқ қилади.

Битимни расмийлаштиришнинг техник жиҳатида (хусусан, тарафларнинг қонунчилик амалиётидан келиб чиқиб, кредит шартномаси шартлари ва илова қилинаётган ҳужжатларни қисман ўзгартириш зарурати туғилиши мумкин) ва лойиҳани эксперт баҳолаш, эҳтимол тутилган қарз олувчи ва лойиҳа операторининг молиявий ҳолатини таҳлил қилишда бухгалтерия ҳисобини

юритиш ва молиявий таҳлилни амалга ошириш усулида мавжуд фарқлар натижасида баъзи бир тафовутлар пайдо бўлади. Шунга қарамай, халқаро ҳамкорликнинг барча устунликларидан самарали фойдаланиш юқорида зикр этилган қийинчиликларни бартараф этиш имконини беради.

*A.S. Kucharov, u.ф.д., professor,
D.N. Ishmanova doktorant,
TDIU*

NEFT-GAZ SANOATIGA INVESTITSİYALARNI JALB ETISH ORQALI TARMOQ KORXONALARIDA MOLİYAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH

Ma'lumki, bugungi kunda neft-gaz sanoati mamlakatning strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlaridan biri sanaladi. Ushbu tarmoq tarkibida bir necha yuz korxonalar faoliyat olib borayotgan bo'lishiga qaramay, tarkibida moliyaviy barqaror bo'lmagan korxonalar ham mavjuddir. Infratuzilmaning yaxshi emasligi, yetarlicha texnika va texnologiya bilan ta'minlanmaganligi sohaning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu borada bir qancha ilmiy takliflarni taqdim etgan holda muammoning yechimini bartaraf etishni ko'zlamodamiz.

O'zbekistonning neft va gaz sanoatiga jalb qilinayotgan investitsiyalar oxirgi ikki yil ichida gaz ishlab chiqarish hajmini 10 foizga, aholiga tabiiy gaz yetkazib berishni 15 foizga, suyultirilgan gazni 1,6 barobarga oshirdi. Shu davrda neftni qayta ishlash zavodlarida qo'shimcha 204 ming tonna neft mahsulotlari ishlab chiqarildi va ichki bozorda benzina bo'lgan talab to'liq qondirildi. Neft va gaz sanoatini yanada rivojlantirish uchun uglevodorodlarni qidirish va qazib olishni ko'paytirish nazarda tutilgan. Shu maqsadda Buxoro-Xiva, Ustyurt, Surxondaryo va Farg'ona mintaqalaridagi nisbatan istiqbolli hududlardagi ishlar ichki resurslar hisobidan jadallashtirildi.

Shuningdek, dunyoning yetakchi neft-gaz kompaniyalari bilan kam o'rganilgan investitsion bloklar bo'yicha geologiya-qidiruv ishlari olib borilmoqda. Bu borada hamkorlar sifatida «Socar» (Ozarbayjon), «British Petroleum» (Buyuk Britaniya), «Total» (Fransiya), «Lukoil», «Gazprom», «Tatneft» (Rossiya), «Mubadala» (BAA) va «ONGC» (Hindiston) kompaniyalarini ta'kidlash mumkin.

Uglevodorodlar iste'moli o'sib borayotgani hisobga olingan holda 2019-2030 yillar mobaynida sohaga taxminan 9,8 milliard AQSh dollari, shu jumladan, geologiya-qidiruv ishlari uchun 3,5 milliard AQSh dollari va tabiiy gaz ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun 6,3 milliard AQSh dollari miqdorida investitsiya jalb etish rejalashtirilgan. Tabiiy gaz oqimlari hamda magistral gaz uzatish tizimini modernizatsiya va monitoring qilish tizimi (SCADA)ni joriy etish rejalashtirilgan. Shu maqsadda «O'zbekneftgaz» AJ 2019-2025-yillarda xalqaro moliya institutlarining 1,5 mlrd AQSh dollariga yaqin kreditlarini jalb etish ustida ish olib bormoqda. Yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishga mo'ljallangan neft-kimyo va kimyo sanoati jadal rivojlanmoqda.